

О. Волощук,

к.ю.н., доцент кафедри міжнародного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ: ПРИЧИНИ ПОПУЛЯРНОСТІ

Одним із основних способів вирішення зовнішньоекономічних спорів як в Україні, так і в усьому світі є міжнародний комерційний арбітраж. Роль та місце арбітражу як найбільш ефективного засобу вирішення спорів, що виникають у сфері міжнародних економічних відносин, була визнана ще у 20-ті рр. ХХ ст., що, зокрема, було підтверджено прийняттям двох міжнародних конвенцій, присвячених питанням комерційного арбітражу: Женевського протоколу про арбітражні застереження 1923 р. [11] та Женевської конвенції про виконання іноземних арбітражних рішень 1927 р. [6]. Слід зауважити, що хоча даний інститут міжнародного приватного права має давню історію, проте саме ці дві конвенції стали одним із перших кроків на шляху міжнародно-правової уніфікації норм, що регулювали міжнародний комерційний арбітраж.

Практично 90 відсотків зовнішньоекономічних договорів передбачає вирішення спорів саме міжнародним комерційним арбітражем. Арбітражу віддають перевагу і підприємці, і юристи з різних країн світу. Організації та фірми різних країн, укладаючи контракти, вважають, що краще вирішувати спори шляхом арбітражу, ніж у суді, що примирення краще, ніж арбітражний розгляд, а запобігання спорам краще, ніж примирення. Однак не завжди можна запобігти та передбачити виникнення спору та врегулювати конфлікт, який виник, шляхом переговорів. Тому для правової гарантії угод великого значення набуває створення умов для «швидкого, дешевого та остаточного» вирішення торговельних спорів у міжнародному комерційному арбітражі.

В умовах розвитку та спеціалізації міжнародного економічного обміну де-

далі більше зростає значення міжнародно-правового регулювання комерційного арбітражу. При цьому в ряді публікацій справедливо підкреслюється ефективність арбітражу, його переваги при розгляді міжнародних цивільних справ порівняно з національними судами. Також робиться висновок, що арбітраж займає щодо міжнародних цивільних справ таке ж місце, як державний суд стосовно загальноцивільних справ [7, 6]. У цілому маємо констатувати, що в Україні проблематика функціонування та організації міжнародного комерційного арбітражу досліджена недостатньо. У науці міжнародного приватного права із окреслених проблем існує вакуум, який можна пояснити лише тим, що даний інститут є досить молодим для України, хоча і вельми популярним серед учасників зовнішньоекономічної діяльності. За період з 1994 по 2000 р. кількість справ, розглянутих у постійно діючих міжнародних комерційних арбітражних установах, збільшилася у два рази, а господарських спорів, розглянутих Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торгово-промисловій палаті України (далі — МКАС при ТПП України), — більш ніж у 30 разів і досягла 700 спорів на рік. За цим показником МКАС при ТПП України посідає перше місце серед постійних арбітражних установ Європи [13, 5].

Окремі аспекти окресленої проблеми досліджені у працях таких українських і закордонних учених, як С. С. Алексєєв, А. С. Довгерт, А. В. Венедіктов, О. М. Вінник, І. Є. Замойський, О. С. Йоффе, В. В. Комаров, Т. С. Кисельова, Л. А. Лунц, В. Ф. Опришко, І. Г. Побірченко, Ю. Д. Притика, Т. В. Сліпачук, Г. А. Цірат, Г. Ф. Шершеневич, О. Х. Юлдашев та ін. Однак

цього не достань. Інститут міжнародного комерційного арбітражу вимагає проведення ще більш ґрунтовних досліджень, тому для молодих вчених та дослідників є широкий простір для проведення досліджень у даному напрямку.

Мета даної статті полягає в тому, щоб на основі вивчення практики міжнародного комерційного арбітражу, нормативних актів, які діють у цій сфері, і, перш за все, міжнародних конвенцій, внутрішнього законодавства України та зарубіжних країн визначити та дослідити переваги та недоліки арбітражного порядку розгляду спорів, основні причини його популярності.

Докорінні зміни, що сталися на рубежі 80–90-х рр. ХХ ст. у політичному й економічному житті України, та стрімкий розвиток міжнародних економічних відносин на початку ХХІ ст., призвели до формування принципово нової, порівняно з радянським періодом, системи зовнішньоекономічних зв'язків. Внаслідок зазначених обставин усі суб'єкти підприємницької діяльності отримали можливість самостійної участі в міжнародних відносинах. Відповідним чином, зросла кількість спорів, що виникають із зовнішньоекономічних контрактів. У теперішній час більшість міжнародних економічних спорів вирішуються в міжнародному комерційному арбітражі. Цілком логічно виникає запитання: що ж призвело до такого успіху міжнародного комерційного арбітражу? Чому сторони надають перевагу саме такому способу вирішення їхнього спору?

Однак перед тим, як досліджувати причини популярності міжнародного комерційного арбітражу, варто зауважити, що, незважаючи на ефективність та соціальне значення міжнародного комерційного арбітражу, необхідно враховувати ступінь його можливого застосування, як і ступінь застосування та використання судового процесу для розгляду міжнародних цивільних справ. Хоча арбітраж більш привабливий, аніж суд, але в деяких випадках доцільніше для захисту прав та охоронюваних законом інтересів використовувати судовий захист.

Переваги арбітражу порівняно з державними судами полягають, насамперед у тому, що він забезпечує більш прийнятну, доступну та більш просту, порівняно з державними судами, процедуру вирішення спорів. Іншими словами, йдеться про процедуру, встановлену сторонами спору, яка в цілому може бути адекватна та пристосована для прийняття узгоджених рішень [10]. Навіть у тих випадках, коли сторони звертаються до постійно діючого комерційного арбітражу, який має свої правила процедури, вони можуть самостійно передбачити процедуру арбітражу. В Арбітражному регламенті ЮНСІТРАЛІ 1976 р. передбачено, що коли сторони вирішили передати на розгляд арбітражу спори згідно з даним Регламентом, то вони розглядаються відповідно до Регламенту з тими змінами, про які сторони можуть домовитися у письмовій формі (ст. 1) [3, 219]. Проте привабливим міжнародний комерційний арбітраж є не тільки з огляду на процедуру вирішення спору, яку можуть узгоджувати та уточнювати сторони спору.

Дослідивши практику розгляду третейських спорів у міжнародному комерційному арбітражі, можна виділити ряд причин популярності цього альтернативного способу вирішення спорів.

1. Небажання передавати спори на розгляд в національний суд іншою стороною. У разі відсутності домовленості між сторонами позивач може звернутися до суду місця знаходження відповідача, місця здійснення його діяльності чи знаходження майна, що не завжди може бути вигідним для відповідача з різних причин (зокрема, такий суд у більшості випадків для нього є іноземним, у певній країні може бути не розвинуте відповідне законодавство у сфері міжнародної торгівлі, судді можуть бути некомпетентними у питаннях міжнародної торгівлі тощо).

2. Прийнятність, доступність та простота арбітражу. Іншими словами, йдеться про процедуру, встановлену сторонами спору, яка в цілому може бути адекватна та пристосована для прийняття узгоджених рішень. Навіть у

тих випадках, коли сторони звертаються до постійно діючого комерційного арбітражу, який має свої правила процедури, вони можуть самостійно передбачити процедуру арбітражу. Відповідно до статті II Регламенту Міжнародної торгової палати (Париж) при провадженні справи арбітр керується правилами, які впливають з Регламенту, а у випадках, коли його положень недостатньо, — будь-якими правилами, які встановили сторони [2].

3. Компетентність. Це означає, що арбітри обираються сторонами, ними можуть бути будь-які особи (не обов'язково юристи), але вони обов'язково повинні бути спеціалістами в тій чи іншій сфері зовнішньоекономічної діяльності. Як правило, до участі в арбітражному розгляді залучаються за угодою сторін або в інший спеціально передбачений засіб лише відповідні фахівці, щодо кваліфікації яких у питаннях, пов'язаних з предметом спору, ніяких сумнівів не виникає. Це можуть бути визнані спеціалісти у тій чи іншій галузі міжнародного приватного права або навіть експерти відповідних міжнародних організацій. Як приклад можна послатись на рекомендаційний список арбітрів Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України станом на 28 листопада 2009 р., серед яких 4 академіки та 2 члени-кореспонденти академії наук, 34 доктори юридичних наук, професори, 9 кандидатів юридичних наук, доцентів, 2 заслужених діячі науки і техніки, 18 заслужених юристів України, які до того ж представляють не тільки Україну, а й Австрію, Болгарію, Німеччину, Норвегію, Польщу, Росію, Словачку, США, Фінляндію, Францію, Хорватію, Чехію, Швецію, а також 5 суддів у відставці [5].

4. Можливість впливу на суд. Безумовно, маючи можливість обрання арбітрів з подібних переконливих списків, сторони арбітражного процесу впливають на суд, виключаючи можливість участі у справі недостатньо кваліфікованих арбітрів, чим, певною мірою, сприяють винесенню за спором справедливого рішення. Однак цим, так би мовити,

безпосереднім впливом на арбітрів справа не закінчується.

Зацікавленість сторін у справедливому вирішенні спору знаходить своєрідне відображення у ставленні самих арбітрів до справи: певні моральні, а головним чином — матеріальні результати, що виникають внаслідок визнання тієї чи іншої особи арбітром, «примушують» його діяти у процесі розгляду спору об'єктивно, неупереджено і у найбільш справедливий спосіб, оскільки у випадку винесення несправедливого рішення ця особа може втратити зазначений статус (її просто перестануть запрошувати до розгляду спорів). Тобто у будь-якому разі арбітри незалежно від того, яка сторона їх призначила, зобов'язані дотримуватися нейтралітету та вирішувати спір неупереджено. В кінцевому підсумку те, що сторони можуть формувати склад арбітражу, який розглядає та вирішує справу, сприяє довірі сторін до арбітражів та їх компетенції.

Сторони мають можливість впливати на всі стадії арбітражного розгляду — згода сторін є обов'язковою при зверненні до арбітражу, сторони, як вже зазначалося, самостійно визначають склад арбітрів, сторони обирають місце арбітражу, сторони обирають мову арбітражу, сторони можуть повністю або частково визначити арбітражну процедуру, сторони можуть погодитися розглянути спір «по справедливості» (тобто без застосування правових норм) тощо.

6. Швидкий і відносно дешевий розгляд спору. Деякі дослідники проблем міжнародного комерційного арбітражу дотримуються погляду, що перевага, яка надається арбітражному вирішенню спорів, що впливають із міжнародних комерційних угод, полягає в тому, що арбітражний розгляд, як правило, швидший та дешевший. Ідея швидкості арбітражного розгляду закріплена в уніфікованих документах, присвячених арбітражу, а також у регламентах багатьох постійно діючих арбітражних судів. Так, відповідно до п. 4.9 Регламенту Міжнародного комерційного арбітражу при ТПП України 1994 р. строк арбітражного розгляду справи не

повинен перевищувати 6 місяців з дня одержання арбітражним судом належно оформленого позову і суми арбітражного збору [12, 288]. Згідно з п. 8.12 склад арбітражного суду виносить постанову про припинення арбітражного розгляду, якщо склад арбітражного суду визнає, що продовження розгляду стало з якихось причин непотрібним чи неможливим, у тому числі, коли позивач порушив порядок сплати арбітражного збору [12, 293–294].

Арбітражний розгляд спорів є менш формалізованим, оскільки характеризується відсутністю багатьох процедурних формальностей, притаманних державним судам, а також меншим навантаженням постійно діючих міжнародних комерційних арбітражів чи спеціалізованих судів, внаслідок цього є більш швидким, а також завдяки відсутності у цьому розгляді другої чи якоїсь іншої інстанції він стає відносно і дешевшим та майже завжди остаточним засобом вирішення комерційних спорів. Тобто, як зазначається у цьому зв'язку, сторони віддають перевагу завершеності, а не педантичній юридичній чіткості процесу. Однак, незважаючи на те, що швидкість арбітражу — безсумнівний факт, усе ж є певна частина вчених та дослідників, які із цим твердженням не погоджуються, вказуючи на те, що швидкість не завжди означає об'єктивність. Також, на їхню думку, не є обґрунтованим твердження, що метою розгляду справ арбітражем є бажання мати менші витрати [14, 342, 344].

7. Збереження комерційної таємниці. Проведення в арбітражі має конфіденційний характер, на протидію гласності судового провадження. Процедура розгляду спорів є закритою, забороняється публікація арбітражних рішень без згоди сторін, арбітри зобов'язані не розголошувати інформацію, яка стала їм відомою в процесі розгляду спору. Це теж є істотною перевагою, якщо сторони зацікавлені в збереженні комерційної таємниці. Так, відповідно до статті 29 Арбітражного регламенту Європейської економічної комісії ООН 1966 р. справа слухатиметься при відчинених дверях

лише за умови, що обидві сторони цього вимагатимуть [7, 241].

8. Рішення МКА є остаточним. Рішення комерційного арбітражу, на відміну від рішень державного суду, вважаються остаточними, що сприяє завершеності будь-якого арбітражного провадження. Вони не підлягають ні апеляції, ні наступному оскарженню, хоча в установленому порядку рішення арбітражу може бути оголошене недійсним, державним судом може бути відмовлено у визнанні та приведенні до виконання арбітражного рішення компетентними установами. Тобто воно може бути скасовано державним судом лише у виключних випадках, у випадку грубого порушення правил арбітражного провадження. Рішення, винесене із дотриманням усіх формальних правил, суд не вправі відмінити як необґрунтоване.

9. Нарешті, система міжнародних конвенцій забезпечує майже повну можливість примусового виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу. Зокрема, О. В. Брунцева вважає, що за Нью-Йоркською конвенцією про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р. [8, 202–207] забезпечується виконуваність арбітражного рішення практично у всьому світі [4, 39].

Таким чином, можна стверджувати, що зростаюча популярність арбітражного розгляду комерційних спорів, про яку раніше зазначалось, пояснюється не лише певною недовірою до національних судових засобів вирішення таких спорів, а й власними перевагами арбітражу, які є вкрай суттєвими. Зазначені переваги арбітражу дають підстави для висновку про те, що арбітраж є унікальним юридичним інструментом, який дає змогу остаточно вирішити правовий спір, долаючи при цьому ряд труднощів правового та фактичного характеру, які можуть виникати при зверненні до державного суду. Наприклад, учасники угоди «А» і «Б» із різних країн укладають зовнішньоекономічний контракт. У випадку виникнення спору «А» може звернутися до суду з позовом за місцем знаходження «Б». «А» буде змушений дібрати юристів у країні «Б», які

обізнані у законодавстві та знають практику; з'ясувати компетенцію відповідних національних судів, процедуру розгляду справ, правила обрання права, що буде застосовуватись, можливість апеляції та оскарження рішень суду, повторного розгляду справи і т. д. Якщо у зв'язку з невиконанням умов контракту до суду «А» буде змушений звернутись «Б», то він зіткнеться з аналогічними проблемами. Якщо ж сторони укладають угоду про арбітраж у країні «А», «Б» або третій країні, то практично проблеми, які виникають при зверненні до державного суду, будуть виключені [9, 28–29].

Отже, можна виділити ряд основних ризиків та труднощів, з якими стикається сторона при зверненні до державного суду. Це, зокрема, такі ризики: незнання процедури, обов'язкової для іноземного державного суду; обов'язковість ведення процесу мовою місцезнаходження суду; наявність декількох інстанцій та процесуальний формалізм, який має місце при зверненні до загальних судів; не завжди судді мають належну компетенцію для розгляду спорів, що виникають із зовнішньоторговельного обігу; збирання доказів та їх оцінка на підставі національної системи права. Тому і переваги міжнародного комерційного арбітражу є дзеркальним відображенням негативних моментів, які мають місце при розгляді справи національним судом [9, 29].

Водночас деякі дослідники поряд із перевагами застосування арбітражних процедур вказують на ряд серйозних недоліків міжнародного комерційного арбітражу. До них, зокрема, відносять:

1) відсутність можливості оскарження арбітражного рішення. Над арбітражем стоїть вищий контролюючий орган. До того ж за своєю природою арбітраж уникає зайвих контактів із судами. Рішення арбітрів є остаточними і не можуть бути оскаржені до суду чи іншого органу з причин, наприклад, неправильного застосування матеріального права (за виключенням Англії, де це можливо). Єдиною підставою для оспорювання рішення є серйозні процесуальні порушення, передбачені в ст. 5 Нью-Йоркської конвенції [8, 202–207];

2) обмеження повноважень арбітрів. Повноваження арбітрів значно за обсягом вужчі, ніж у суддів державних судів. Наприклад, вони не можуть вимагати присутності свідків під погрозою стягнення штрафу за неявку чи накладати арешт на майно відповідача, що знаходиться у третьої особи, — все це прерогативи суддів;

3) неможливість об'єднання позовних вимог. Якщо спір виник, наприклад, із договору на будівництво об'єкта і замовник намагається стягнути певну суму з генерального підрядника, котрий, у свою чергу, пред'являє позов субпідрядникам і поставникам, то при потребі державний суд може об'єднати ці позови і розглядати їх в одному процесі. В арбітражі без згоди всіх зацікавлених сторін розгляд багатостороннього спору одним складом арбітражу, як правило, неможливий;

4) арбітраж не завжди гарантує відсутність судового процесу. Якщо сторона ухиляється від участі в арбітражі, якщо (у певних випадках) необхідно прийняття забезпечувальних заходів, якщо рішення не виконується добровільно чи сторона, що програла процес, намагається скасувати арбітражне рішення, звернення до суду не уникнути.

Отже, можна зробити висновок про те, що міжнародний комерційний арбітраж має свої позитивні та негативні сторони. Водночас його широке міжнародне визнання та застосування на практиці свідчить про те, що переваги арбітражу є набагато вагоміші, ніж його недоліки. До того ж, якщо у випадку «внутрішнього» спору сторони мають можливість вибору між державним чи третейським судом, то в міжнародному контексті такого вибору не існує. Немає міжнародного суду, який би вирішував міжнародні комерційні спори. Фактично вибір відбувається між національним судом та міжнародним комерційним арбітражем.

Ключові слова: арбітраж, міжнародний комерційний арбітраж, національний суд, арбітр.

У статті на основі вивчення практики міжнародного комерційного ар-

бітражу, міжнародних конвенцій, законодавства України та зарубіжних країн визначено та досліджено переваги та недоліки арбітражного порядку розгляду спорів, основні причини його популярності.

В статтє на основани изучени практици международного коммерческого арбитража, международных конвенций, законодательства Украины и зарубежных стран определены и изучены преимущества и недостатки арбитражного порядка рассмотрения споров, основные причины его популярности.

The article is dedicated to the pros and contras of the international commercial arbitrage as an institute, of its activity. The essential attention is paid to the reason of the high popularity of the international commercial arbitrage.

Література

1. Арбитражный регламент Европейской экономической комиссии ООН // Міжнародний комерційний арбітраж / Г. А. Цірат. — К., 2002. — С. 235–247.
2. Арбітражний регламент Міжнародної торгової палати [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/Court/Arbitration/other/rules_arb_russian.pdf
3. Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ 1976 року // Міжнародний комерційний арбітраж / Г. А. Цірат. — К., 2002. — С. 219–235.
4. Брунцева Е. В. Международный коммерческий арбитраж / Е. В. Брунцева. — С.Пб. : Изд. дом «Сентябрь», 2001. — 368 с.
5. http://www.ucci.org.ua/arb/icac/ru/arb_list.html

6. Конвенция об исполнении иностранных арбитражных решений 1927 г. // Регистр текстов международных конвенций и других документов, касающихся права международной торговли. — Нью-Йорк, 1973. — Т. II.

7. Лебедев С. Н. Международный торговый арбитраж / С. Н. Лебедев. — М. : Юрид. лит., 1965. — 436 с.

8. Нью-Йоркская конвенция о признании и приведении в исполнение иностранных арбитражных решений 1958 г. // Міжнародний комерційний арбітраж / Г. А. Цірат. — К., 2002. — С. 202–207.

9. Переверзева О. С. Міжнародний комерційний арбітражний суд з вирішення спорів у сфері торговельного мореплавання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. С. Переверзева ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2006. — 173 с.

10. Порада Є. Взаємодія між міжнародним комерційним арбітражем та державними судами // Юридическая газета. — 2004. — № 13. — Режим доступу : <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/887/>

11. Протокол об арбитражных оговорках 1923 г. // Регистр текстов международных конвенций и других документов, касающихся права международной торговли. — Нью-Йорк, 1973. — Т. II.

12. Регламент Международного коммерческого арбитражного суда при Торгово-промышленной палате Украины // Міжнародний комерційний арбітраж / Г. А. Цірат. — К., 2002. — С. 282–300.

13. Торгашин О. М. Правові засади регулювання діяльності міжнародного комерційного арбітражного суду при торгово-промислової палаті України : дис. ... канд. наук : 12.00.04 / О. М. Торгашин. — 2008. — 213 с.

14. Шмитгроф К. Экспорт: право и практика международной торговли / К. Шмитгроф. — М. : Юристь, 1993. — 512 с.